

Grenzeloos Erfgoed

*Internationale gemeenschappen
zijn groeiend en bloeiend*

De multiculturele samenleving is kenmerkend geworden voor het moderne Nederland. Door onze ligging en sterke internationale oriëntatie heeft ons land veel buitenlandse werknemers aangetrokken en vluchtelingen geherbergd. Dit bracht, nog sterker dan in het verleden, nieuwe culturen en religieuze tradities binnen. Het Nederlands katholicisme is vanouds ook sterk gericht geweest op ontwikkelingen buiten de nationale grenzen. Toch is er weinig aandacht voor de rol en het erfgoed van de naar schatting half miljoen katholieken uit andere landen, die zich in Nederland gevestigd hebben. Vanwege de impulsen die deze migrantengemeenschappen gegeven hebben aan de Nederlandse samenleving, religieus en maatschappelijk, en de karige collecties die deze presentie documenteren, heeft het KDC een project opgezet om dit katholieke erfgoed in kaart te brengen. Anne-Loes van Kuijk, cultureel antropoloog en projectcoördinator, vertelt u er graag meer over.

Tekst: Anne-Loes van Kuijk

Foto's: Nationaal Archief, collectie KDC, George Bruinaars

Kinderen ontvangen de Eerste H. Communie in de katholieke kerk van Nieuw-Nickerie, Suriname 1947. Na de oorlog kwam er een grote stroom van Surinaamse katholieke migranten naar ons land. Eenmaal in Nederland bleven zij sociale contacten onderhouden binnen de eigen geloofsgemeenschap | **Foto:** Willem van der Pol | **Bron:** Nationaal Archief

***Kijkend naar de
Katholieke Kerk in
Nederland, zien we
een brede waaier
van gemeenschappen
met een internationale
achtergrond***

Toen monseigneur Sheptytskyj, metropoliet van de Oekraïense Grieks-katholieke kerk, op 4 april 1921 's middags op het station van Amsterdam de trein uitstapte, werd hij hartelijk ontvangen door de redemptoristenpater Kronenburg en Van Keulen. In het klooster bespraken ze hoe ze gehoor konden geven aan de oproep van paus Leo XIII om de eenheid van de Katholieke met de Orthodoxe Kerk te herstellen. Na een aanloop van enkele jaren kon in 1927 in Nijmegen het Apostolaat der Hereeniging worden opgericht. Onder leiding van pater Van Keulen en Titus Brandsma werkte de vereniging aan "het herenigen van de afgescheiden christenen van Oost en West met de ééne Heilige Kerk". De naamswijzigingen in de decennia daarna illustreren de veranderde accenten: van 'Apostolaat voor de Oosterse Kerken', via 'Aktie en Ontmoeting Oosterse Kerken (AOK)' tot de huidige 'Katholieke Vereniging voor Oecumene (KvO)'. Inmiddels zet de KvO zich al bijna twintig jaar in voor ontmoeting en samenwerking tussen oosterse en westerse christenen.

De archieven van het AOK en de KvO die bij het KDC zijn ondergebracht, brengen deze doorlopende lijn in beeld. Ook de vele activiteiten op het gebied van de katholieke missie zijn aan de hand van diverse collecties goed te onderzoeken. Oecumene en missie: twee gebieden waar altijd aandacht is geweest voor internationale uitwisselingen.

Migrantengemeenschappen

Maar er is meer. In het bijzonder na de Tweede Wereldoorlog hebben zich in ons land verschillende katholieke gemeenschappen gevormd van migranten, vluchtelingen en expats. Nog steeds is hierover vrij weinig bekend. Het was pas in 2006 dat een eerste inventarisatie werd gehouden van wat toen rooms-katholieke 'alloctonengemeenschappen' werden genoemd. Jorge Castillo Guerra, Frans Wijsen en Moniek Steggerda, onderzoekers van het Nijmeegs Instituut voor Missiologie (NIM) en het KASKI, publiceerden hun beschrijvingen in *Een gebedshuis voor alle volken* (Zoetermeer, 2006).

Nauwkeurige cijfers bleken lastig te verzamelen, en dat bleef zo. Het Sociaal Cultureel Planbureau dat in 2018 de stand van zaken opmaakte over christenen in Nederland en een apart hoofdstuk wijdde aan christelijke migranten-

gemeenschappen, moest concluderen dat er geen betrouwbare gegevens beschikbaar waren. Volgens de zeer voorzichtige schatting zijn er een miljoen christenmigranten in Nederland, waarvan de meesten katholiek (60%).

Een kleurrijke waaier

Kijken we naar de Rooms-Katholieke Kerk, dan zien we een brede waaier van gemeenschappen met een internationale achtergrond. Zo zijn er Poolse gemeenschappen die na de Tweede Wereldoorlog zijn opgericht door Poolse soldaten die niet terugkeerden naar huis. Momenteel trekken ze vooral Poolse (seizoens)werkers aan. In steden met veel kenniswerkers bieden parochies internationale vieringen aan in het Engels, Frans of Spaans. Katholieken die vanuit het bisdom Willemstad voor werk of studie hiernaartoe komen, sluiten zich aan bij plaatselijke Antilliaanse gemeenschappen. Mensen uit Togo, Kameroen en Burkina Faso vinden elkaar bij Franstalige vieringen voor katholieken uit Afrika.

Het KDC wil graag het erfgoed uit de internationale waaier beter zichtbaar maken

Veel van de gemeenschappen vallen binnen de structuur van de bisdommen van de Nederlandse kerkprovincie, als onderdeel van de Latijnse Kerk. Maar naast de Latijnse Kerk behoren wereldwijd nog ruim twintig andere zelfstandige kerken tot de rooms-katholieke familie. Enkele daarvan zijn in Nederland aanwezig, zoals de Chaldeeuwse, Oekraïense, Syrische en Ethiopische katholieke kerk.

Elke kerk heeft een eigen ritus en (liturgische) taal, al zijn de scheidslijnen niet altijd scherp te trekken. Zo wordt de Byzantijnse ritus, die bijvoorbeeld door de Oekraïense Grieks-katholieke gemeenschap wordt gevolgd, ook gevierd in enkele gemeenschappen van de Latijnse Kerk.

We kijken dus inmiddels breder dan wat onder 'migrantengemeenschappen' wordt verstaan. Niet al deze gemeenschappen zijn onder die noemer te vangen of identificeren zichzelf als zodanig. En naast de geloofsgemeen-

schappen staan organisaties die hen ondersteunen, zoals liturgische koren, stichtingen die bedevaarten organiseren en netwerken om samen sterker te staan.

Wat al deze gemeenschappen en hun gelieerde organisaties gemeen hebben, is een internationaal aspect, dat tot uiting komt in duidelijk herkenbare en actuele lijnen naar talen, culturen, bevolkingsgroepen of liturgieën van buitenlandse komaf.

Internationale diversiteit bij het KDC

Hoe komt het dat er nog steeds zo weinig bekend is over deze christelijke pluriformiteit? Daar zijn verschillende oorzaken voor aan te wijzen, maar wat zeker een rol speelt, is het gebrek aan bronmateriaal. Ook in de collecties van het KDC zien we dit tekort terug. Lange tijd richtten sociaal-wetenschappelijk onderzoekers en historici zich op de zogenaamde verzuiling en ontzuiling van de Nederlandse samenleving. Ze konden daarvoor goed terecht bij het KDC. Talrijke organisaties die op katholieke grondslag waren ontstaan, hadden hun archieven bij het KDC ondergebracht, waardoor het bronmateriaal over de katholieke zuil overvloedig was. Andere bronnen en andere thema's, zoals met betrekking tot migrantengemeenschappen, raakten wat op de achtergrond.

De afgelopen jaren is er meer belangstelling voor het katholieke leven zoals zich dat naast de verzuiling afspeelde. Met de toegenomen aandacht voor onderwerpen als migratie, koloniaal erfgoed en transnationale religieuze stromingen, kloppen onderzoekers en beleidsmakers nu met andere vragen bij het KDC aan. Katholieke gemeenschappen en organisaties met diverse achtergronden hebben er belang bij dat ook hun erfgoed behouden blijft en beter zichtbaar wordt.

Erfgoed reist, door de tijd en over landsgrenzen heen

Hoog tijd om de internationale diversiteit binnen de katholieke gemeenschap in Nederland uit te lichten. Het KDC zal zich er de komende jaren extra voor inspannen om de archieven en het erfgoed uit de internationale waaier beter vindbaar te maken en waar mogelijk te verwerven. →

Processie van de Byzantijns-katholieke gemeenschap in Vierakker (Gelderland) in 2018. De priester draagt een icoon in Byzantijnse stijl ter ere van Maria. Hoewel deze ritus voor buitenstaanders erg Oosters lijkt, is het katholiek | Foto: George Bruinaar

10

Over grenzen kijken

Andere talen, andere bevolkingsgroepen, andere manieren van vieren en van 'kerk zijn': het nodigt uit om over de grenzen van gangbare ideeën te kijken. Wie bijvoorbeeld in Nederland een voortschrijdende ontkerkelijking ziet, heeft niet opgemerkt dat veel geloofsgemeenschappen uit de internationale waaier groeiend en bloeiend zijn en een belangrijke sociale en maatschappelijke rol vervullen.

Voor veel kerkgangers is de gemeenschap een plek waar men onder elkaar kan zijn en zich thuis kan voelen. Dat is voor gemeenschappen van migranten nog sterker het geval. Sommigen zien hierin een obstakel voor integratie. Maar is dat wel zo? Zeker als we weten dat ze brede maatschappelijke steun bieden, van kinderopvang en cursussen boekhouding tot belangenbehartiging.

Diaconale verbanden strekken zich uit naar verwante geloofsgemeenschappen over de landsgrenzen heen. De opbrengsten van collectes leveren een welkome bijdrage aan het verbeteren van levensomstandigheden elders in de wereld. Onderdelen van kerkinterieurs die hier overbodig zijn geworden, krijgen een nieuw thuis in kerken over de grens. Andersom vinden liturgische voorwerpen van buitenlandse makelij een plek in Nederlandse kerken en brengen voorangers van elders andere theologische tradities met zich mee. Uitwisselingen van liturgische koren onderhouden culturele banden.

Ander erfgoed

Erfgoed reist, door de tijd en over landsgrenzen heen, en gaat daarbij van hand tot hand, van de ene context naar de andere. Zulke internationale uitwissel-

lingen zetten ons aan het denken over het gangbare begrip van cultureel en religieus erfgoed. Is er voldoende oog voor dynamiek? Voor globalisering? De commissie-Pechtold constateerde in 2019 dat dit in elk geval bij de aanwijzingscriteria voor wettelijk beschermde voorwerpen niet het geval is.

Voor veel kerkgangers is de gemeenschap een plek waar men onder elkaar kan zijn

Erfgoed verwijst naar velerlei verhalen en ervaringen. Welke verhalen horen we en tekenen we op? Wie is 'eigenaar' van erfgoed, en wie bepaalt dat? Dergelijke vragen maken duidelijk dat 'erfgoed' een complex begrip is. Een begrip ook, waarin belangen samenkomen of juist tegenover elkaar staan. Het wijst tegelijkertijd op de nauwe verwevenheid tussen erfgoed en actuele maatschappelijke vraagstukken. Bestudering hiervan zal bijdragen aan een nieuw discours over erfgoed.

Aan de slag

Verschillende organisaties en instellingen hebben al aandacht voor de verscheidenheid onder christenen in Nederland en voor het herdefiniëren van het begrip erfgoed. Naast de organisaties die hiervoor al zijn genoemd, valt te denken aan Museum Catharijneconvent, dat de nationale database voor beschermde religieuze cultuurgoederen beheert en eveneens speciale aandacht schenkt aan het erfgoed uit andere tradities. Of aan Stichting Samen Kerk in Nederland (SKIN), die de belangen van migrantengemeenschappen behartigt en met een online

database hun vieringen op de kaart zet. Of aan onderzoekscentra aan diverse universiteiten. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft twee programma's die parallel lopen aan het thema. Met 'Gedeeld Erfgoed' kijkt de RCE naar de culturele nalatenschap van Nederland als voormalige koloniale macht. Het KDC en de Radboud Universiteit dragen hier hun steentje aan bij met het project over Indonesische missie-archieven. Het RCE-programma 'Immaterieel Erfgoed' is een uitwerking van het in 2012 ondertekende en gelijknamige UNESCO-verdrag uit 2003, dat tradities, gebruiken en rituelen erkent als dragers van culturele identiteit en diversiteit.

Maar onderzoek en beleid kan niet zonder bronmateriaal. Samen met de genoemde en andere partners overlegt het KDC hoe wij als universitair erfgoedcentrum hieraan het beste kunnen bijdragen. Met onderzoekers en beleidsmedewerkers bespreken we de vragen die actueel zijn of dat naar verwachting gaan worden. Aan de geloofsgemeenschappen en gelieerde organisaties vragen we hoe zij denken over het behoud van hun archieven en erfgoed, en hoe het KDC daarbij kan ondersteunen. Met andere archiefinstellingen, zoals de provinciale archiefdiensten en de bisdommen, stemmen we af hoe we de vindbaarheid van de materialen kunnen vergroten.

Een van de concrete initiatieven die we met de betrokkenen afstemmen, is het opzetten van een database van de geloofsgemeenschappen en organisaties uit de internationale waaier, om vraag en aanbod bij elkaar te kunnen brengen. ¶

Helpt u mee dit erfgoed veilig te stellen?

Het doel van het KDC is om het erfgoed van katholieke migrantengemeenschappen in kaart te brengen en waar mogelijk veilig te stellen en beschikbaar te maken voor onderzoek. We hopen voor dit doel een kennisnetwerk op te bouwen.

Bent u zelf betrokken bij een internationale geloofsgemeenschap of heeft u daar contacten? Dan horen we graag van u: info@kdc.ru.nl